

JAKUB SZYSZKO

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

ORCID: 0009-0003-7250-4101

Wspomnienie 318 Ojców soboru nicejskiego w liturgii ormiańskiej

Commemoration of the 318 Fathers of the Council of Nicaea in the Armenian Liturgy

Abstract

This article is dedicated to the reception of the Nicene Council in the Armenian liturgy, which developed its own feast commemorating the 318 Fathers of the First Ecumenical Council. The analysis focuses on the texts of hymns from the Liturgy of the Hours as well as the proper Mass formularies. Most of the examined compositions refer in their content to the first three ecumenical councils and are also used during commemorations of the Councils of Constantinople and Ephesus. The main themes of the analyzed liturgical texts include: the praise of the conciliar Fathers and their portrayal as guardians of the faith, the affirmation of the divinity of the Son of God, and the manifestation of Divine Providence in the development of Church doctrine. The thematic content of these texts shows certain similarities to the hymnography of the Byzantine liturgy, which likewise developed a similar feast. Considering the time of composition of the texts in both traditions, it is plausible to assume that the feast of the 318 Fathers entered the Armenian liturgy under the influence of Byzantium.

Keywords: the Nicene Council, Armenian Rite, Liturgy.

Abstrakt

Artykuł poświęcony jest recepcji soboru nicejskiego w liturgii ormiańskiej, która wykształciła własne święto wspominające 318 Ojców I soboru powszechnego. Analizie zostały poddane teksty hymnów liturgii godzin oraz formularz mszalny. W większości analizowane utwory odwołują się w swojej treści do trzech pierwszych soborów powszechnych i są używane także na wspomnienia soborów w Konstantynopolu i Efezie. Główne wątki analizowanych tekstów liturgicznych są następujące: pochwała Ojców soborowych i ukazanie ich jako strażników wiary, podkreślenie prawd o Bóstwie Syna Bożego oraz opieka Bożej Opatrzności nad rozwojem doktryny Kościoła. Teksty te swoją tematyką wykazują pewne podobieństwo do hymnografii liturgii bizantyjskiej, która również wykształciła podobne święto. Biorąc pod uwagę czas powstania tekstów w obydwu tradycjach, można uznać za prawdopodobne, że święto 318 Ojców przeniknęło do liturgii ormiańskiej z Bizancjum.

Słowa kluczowe: sobór nicejski, ryt ormiański, liturgia.

Wprowadzenie

Przypadająca w 2025 r. 1700. rocznica soboru powszechnego w Nicei (325) jest okazją do ponownej refleksji nad znaczeniem pierwszego soboru niepodzielnego Kościoła. Opublikowano już wiele prac dotyczących istotnych kwestii tamtego czasu, które bez wątpienia pogłębiają nasz stan wiedzy o tym przełomowym wydarzeniu. Kościół jednak starał się także wielkie przełomy w swojej historii sygnalizować w liturgii, stąd też oprócz świąt Pańskich i wspomnień poszczególnych świętych, wprowadzano do kalendarza liturgicznego święta związane z ważnymi wydarzeniami dla historii Kościoła lokalnego i powszechnego¹. Wschodnie chrześcijaństwo, ze względu na rolę, jaką przypisuje pierwszym soborom powszechnym, podkreśla te historyczne wydarzenia także w swojej liturgii, która wykształciła osobne święta i wspomnienia odnoszące się do soboru nicejskiego. Jedną z tradycji liturgicznych, w której podkreślona jest rola soboru nicejskiego, jest tradycja ormiańska, która wspomina Ojców soboru w sobotę – tydzień przed świętem

¹ W tradycji łacińskiej przykładem takiego święta było choćby obchodzone liturgicznie dziękczynienie za zwycięstwo w bitwie pod Chocimiem, czy też ogłoszone przez Piusa V święto Matki Bożej Zwycięskiej po bitwie pod Lepanto (1571). Zob.: Andrzej Kubiński. 2012. Liturgiczna tradycja zwycięstwa pod Chocimiem (10.04.2025). <https://wilanow-palac.pl/pasaz-wiedzy/liturgiczna-tradycja-zwyciestwa-pod-chocimiem>; Rudolf Fischer-Wollpert. 1996. *Leksykon papieży*. Tłum. Bernard Białecki. Kraków: Znak, 136–137.

Podwyższenia Krzyża Świętego (wypadającego zawsze w niedzielę najbliższą 14 września)².

1. Liczba 318

W liturgii ormiańskiej wspomnienie nosi nazwę 318 Ojców soboru nicejskiego. Liczba 318 ma swój symboliczny wymiar. Pierwszy raz taką liczbę uczestników podaje Hilary z Poitiers (ok. 358–359)³. Było to symboliczne nawiązanie do liczebności oddziału Abrahama, który pokonał królów mezopotamskich (Rdz 14,14). Pseudo-Barnaba zinterpretował tę liczbę jako imię Jezusa (w j. greckim IH=18 oraz litera T oznaczająca krzyż, której odpowiada liczba 300). W podobnym duchu interpretowali ją też Klemens Aleksandryjski i Pseudo-Cyprian: 318 wojowników zaniosło wybawienie dla jeńców, sami będąc zbawionymi przez znak i Imię Chrystusa⁴. Liczbie pochodzącej ze Starego Testamentu nadano zatem znaczenie chrystologiczne⁵. Interpretacja łącząca liczbę uczestników soboru z biblijną liczbą 318 mężów pojawiła się relatywnie szybko – ok. 28 lat po soborze.

Najprawdopodobniej liczba uczestników soboru była jednak mniejsza. Uczestniczący w soborze Euzebiusz z Cezarei, autor *Życia Konstantyna*, napisał, że zgromadzenie liczyło ponad 250 biskupów⁶. Atanazy z kolei określał liczbę biskupów na ok. 300, co już zbliżało się do symbolicznej liczby 318⁷. Z kolei św. Teodoret z Cyru podawał liczbę 270 uczestników⁸. Istnieje wiele średniowiecznych rękopisów, które starały się podać dokładną liczbę uczestników soboru wraz z ich

² Շիսական ծրագրույց, Patriark'owt'iwn Tann Kilikioy Kat'ogikē Hayoc'. 2025; 6 сентября 2014 г. Суббота День памяти 318 отцов Первого Вселенского Собора в Никее (325 г.) (10.05.2025). <https://www.sacredtradition.am/Calendar/zham.php?NM=0&iM=110406&iL=1&ynd=20140906>.

³ Paul Gavrilyuk. 2021. The Legacy of the Council of Nicaea in the Orthodox Tradition. The Principle of Unchangeability and the Hermeneutic of Continuity. W *The Cambridge Companion to the Council of Nicaea*. Red. Young R. Kim, 328. Cambridge: Cambridge University Press; Daniel Galadza. 2022. "The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea". *Eastern Theological Journal* 8 (2): 184.

⁴ Galadza. 2022. "The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea", 184.

⁵ *Dokumenty Soborów Powszechnych*. 2001. T. 1. Red. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras. Kraków: Wydawnictwo WAM, 23–25.

⁶ David Gwynn. 2021. Reconstructing the Council of Nicaea. W *The Cambridge Companion to the Council of Nicaea*, Red. Young R. Kim. Cambridge: Cambridge University Press, 92.

⁷ Mark S. Smith. 2018. *The idea of Nicaea in the Early Church Councils, AD 431–451*. Oxford: Oxford University Press, 8.

⁸ Smith. 2018. *The idea of Nicaea in the Early Church Councils, AD 431–451*, 8.

wyliczeniem⁹. Jednym z nich jest łaciński rękopis *Lamda C*, który wylicza 200 uczestników soboru. W antiocheńskim *Corpus Canonum* spis ten zostaje rozszerzony do 220, zaś późniejsze spisy były rozbudowywane tak, aby osiągnąć liczbę 318¹⁰. Współcześnie przyjmuje się, że w zgromadzeniu soborowym uczestniczyło najprawdopodobniej 200–250 osób¹¹. Historykom udało się zidentyfikować 195 uczestników, którzy podpisali się pod wyznaniem wiary¹². Jednym z nich był św. Aristakes – syn św. Grzegorza Oświeciciela¹³. Kościół Armenii może zatem szczycić się tym, że posiadał swojego reprezentanta na pierwszym soborze powszechnym.

Liczba 318 utrwaliła się jednak w tradycji chrześcijańskiej, a zwłaszcza bizantyjskiej, gdzie zwrot 318 stał się synonimem soboru nicejskiego¹⁴. Za sprawą symbolizmu liczby 318, odwołującej się do armii Abrahama, Ojcowie soboru stali się obrazem armii Nowego Izraela, gotowej bronić prawdy o współistotności Ojca i Syna¹⁵. W 372 r. liczbę 318 Ojców podał św. Bazyli Wielki i od tego czasu symbolizm liczby 318 w odniesieniu do soboru w Nicei stawał się coraz bardziej powszechny. Św. Ambroży uważał liczbę 318 Ojców za symbol działania Chrystusa na soborze, który zgromadził Ojców pod znakiem swojej męki oraz imienia¹⁶.

Sobór nicejski ze względu na swoje znaczenie teologiczne i wkład w ustanowienie fundamentów wiary był wydarzeniem, do którego odwoływano się na kolejnych soborach i dysputach teologicznych, a nicejskie wyznanie wiary stało się podstawą chrześcijańskiej ortodoksji. Ponadto kanony soborowe wpływały na kształt chrześcijańskiej liturgii poprzez ustalenie daty Wielkanocy czy ujednolicenie postaw liturgicznych. Świadomość znaczenia I soboru nicejskie-

⁹ Rękopisy te mają różne pochodzenie. David Gwynn podaje, że takie rękopisy, będące spisami uczestników soboru, występują w językach: łacińskim, greckim, syryjskim, koptyjskim, arabskim i ormiańskim. Zob.: Gwynn. 2021. *Reconstructing the Council of Nicaea*, 93.

¹⁰ Gwynn. 2021. *Reconstructing the Council of Nicaea*, 93.

¹¹ Euzebiusz z Cezarei. 2021. *Życie Konstantyna*. Tłum. Teresa Wnętrzak. Kraków: Wydawnictwo WAM, 173.

¹² Sara Parvis. 2006. *Marcellus of Ancyra and the Lost Years of the Arian Controversy*, 325–345. Oxford: Oxford University Press, 256.

¹³ Melik Tankiani. *Hayoc' ekeğec'ekan irawownkë, K'ristonëakan Dastiarakowt'ean Bažanmownk'* (brak daty i miejsca wydania), 130; Malachiasz Ormanian. 2004. *Kościół Ormiański*. Kraków: Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne, 32.

¹⁴ Euzebiusz z Cezarei. 2021. *Życie Konstantyna*, 173.

¹⁵ Gavrilyuk. 2021. *The Legacy of the Council of Nicaea in the Orthodox Tradition. The Principle of Unchangeability and the Hermeneutic of Continuity*, 328.

¹⁶ Galadza. 2022. "The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea", 184–185.

go odbiła swój ślad we wschodnich obrządkach, które dla zachowania pamięci i znaczenia tamtego wydarzenia wykształciły w swoich liturgiach liturgiczne wspomnienie czy to soboru nicejskiego, czy też świętych 318 Ojców w nim uczestniczących¹⁷.

O. Daniel Galadza w artykule *The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea*, napisanym z okazji 1700. rocznicy soboru, przedstawił formy, w jakich czczona jest pamięć o soborze nicejskim w różnych wschodnich tradycjach liturgicznych. Jednym z obrządków, który może poszczycić się taką formą pamięci, jest obrządek ormiański. W związku z tym, że w łacińskiej tradycji nie wykształciła się forma liturgicznego wspominania soborów, tak jak to jest na Wschodzie¹⁸, to warto zanalizować teksty liturgii godzin i Eucharystii, które wykształcił ryt ormiański dla wspomnienia 318 Ojców.

Jerozolimski lekcjonarz pochodzący z V w. – jedno z najstarszych ormiańskich źródeł liturgicznych – nie zawiera w sobie żadnych wspomnień soborów powszechnych, jednak jest w nim już zawarte święto dedykacji kościoła Bożego Grobu w Jerozolimie, co miało miejsce w 335 r., a więc 10 lat po soborze nicejskim. W tym czasie zatem nie wykształciło się w rycie ormiańskim osobne wspomnienie soboru nicejskiego, chociaż inne ważne wydarzenie z tego okresu było już liturgicznie obchodzone. Późniejsze kalendarze liturgiczne umieszczają już wspomnienie soboru nicejskiego w sobotę przed świętem Podwyższenia Krzyża Świętego¹⁹. Chociaż ormiański *synaksarion*²⁰ nie zawiera tekstu na wspomnienie świętych Ojców soboru nicejskiego, to jednak na wspomnienia świętych związanych z soborem w Nicei (cesarz Konstantyn, Helena, Makary Jerozolimski) czyni częste odniesienia do pierwszego zgromadzenia biskupów²¹.

¹⁷ Galadza. 2022. "The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea", 181–182.

¹⁸ Oprócz obrządku ormiańskiego, sobór nicejski wspominany jest także w różnych formach w obrządku bizantyjskim, koptyjskim, etiopskim (gdzie sobór wspominany jest dziewiątego dnia każdego miesiąca) i syriackim. Galadza. 2022. "The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea", 204–205.

¹⁹ Placido de Meester. 1925. Il concilio di Nicea nella liturgia e nell'iconografia del'Oriente Cristiano. W *Bollettino per la commemorazione del XVI centenario del concilio di Nicea*. Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 128–132; Galadza. 2022. "The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea", 197.

²⁰ Synaksarion to w Kościołach wschodnich księga liturgiczna zawierająca życiorysy świętych; odpowiednik rzymskiego martyrologium; zob.: Marek Starowiejski. 2008. *Muza chrześcijańskiego Wschodu*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 305.

²¹ Galadza. 2022. "The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea", 198.

2. Ormiańskie teksty liturgiczne wspomnienie 318 Ojców

W obecnej praktyce liturgicznej istnieje jednak święto 318 Ojców soboru nicejskiego. Najwięcej tekstów używanych na to wspomnienie zawiera ormiańska liturgia godzin (*žamerkutjun*), która jest podzielona na 9 godzin. Cykl otwiera godzina nocna (*kiszerajin žam*) – odpowiednik łacińskiego matutinum, następnie następuje jutrznia (*arawodjan žam*), pryma (*arewakali žam*) oraz godziny w ciągu dnia: trzecia (*jerrort žam*), szósta (*wecerort žam*) i dziewiąta (*innerort žam*). Cykl godzin modlitw wieczornych otwierają nieszpory (*jeregojan žam*), po których następują godzina pokoju (*khaghaghakan žam*)²² oraz kompleta (*hangysdjan žam*). Z wymienionych godzin jedynie godzina nocna, jutrznia oraz nieszpory posiadają hymny i teksty zmienne w zależności od święta liturgicznego, zatem to teksty tych godzin występujące w dniu wspomnienia świętych 318 Ojców zostaną poddane analizie²³.

Samo wspomnienie świętych Ojców soboru nicejskiego nie posiada tekstów własnych, korzysta ono z tekstów wspólnych, które używane są na wspomnienia liturgiczne soborów powszechnych. W liturgii ormiańskiej są to sobory: nicejski, konstantynopolański i efeski²⁴. W Kościele katolickim obrządku ormiańskiego obchodzi się także wspomnienie 636 Ojców soboru chalcedońskiego (który odrzucają Ormianie niekatolicy), aby podkreślić jedność chrystologiczną z Rzymem²⁵.

Ormiańskie hymny (*šarakany*) dla każdej z godzin kanonicznych są oznaczane nazwą, która nawiązuje do określonego biblijnego kantyku, którego pierwszy wers jest śpiewany jako wstęp do hymnu²⁶. Hymny godziny nocnej noszą nazwę *Orhnutjun* – „błogosławieństwo”, czym nawiązują do pieśni Mojżesza i Izraelitów z Wj 15,1-19²⁷. Poniżej znajduje się hymn *Ornutjun* przepisany na święto 318 Ojców²⁸:

²² Jest to godzina wyjątkowa dla ormiańskiego rytu, gdyż nieznana w innych tradycjach liturgicznych. Przeznaczona jest do odmawiania tylko w dni pokutne i wspomnienia świętych od poniedziałku do piątku. Nie posiada tekstów zmiennych, poza okresem Wielkiego Postu; zob.: Andranik Kranian. 2001. *Hay čisakan paštamwnk'ë*. Beirut, 153–155.

²³ Kranian. 2001. *Hay čisakan paštamwnk'ë*, 122–158. Publikacja ta (ormiańska służba liturgiczna) dokładnie opisuje strukturę ormiańskiej liturgii godzin i sposób jej celebracji.

²⁴ Ormanian. 2004. *Kościół Ormiański*, 137.

²⁵ Čisakan òrac'oyc. 2025, 127.

²⁶ Zob.: Kranian. 2001. *Hay čisakan paštamwnk'ë*, 122–158; Sarkis Haczenc. 2017. *Մարական. Каноны и гимны Армянской Церкви*. Ереван: Printinfo, 20.

²⁷ Haczenc. 2017. *Մարական. Каноны и гимны Армянской Церкви*, 20.

²⁸ Žamakargowt'iwn ekeğec'woy Hayastaneayc' èst kargaworowt'ean srboc' t'argmančac' ew ayloc' srboc' harc' meroc'. 1879. Wiedeń: Mekhitarian Dbaran, 724–728; Šarakan Hogewor ergoc' Sowrb ew Owğğap'ar Ekeğec'woys Hayastaneayc'. 1997. Anteljas: Wydawnictwo Wielkiego Domu Cylicyjskiego, 714–715.

Այսօր սրբոց հայրապետացն ժողովեալք ի միասին՝ եղին հաստատութեամբ զհիմունս հաւատոյ ի վերայ հիման առաքելոց եւ մարգարէից: Այսօր զԲանն ի սկզբանէ քարոզեցին սուրբ հայրապետքն յառաջ քան զյաւիտեանս ի Հօրէ ծնունդ անճառ, Արարիչ գոյով յաւիտեանց ընդ Հօր Էակից Հոգւոյն: Այսօր զՀոգին ճշմարտութեան դաւանեցին սուրբ հայրապետքն՝ ծագումն առ ի Հօրէ՝ յառաջ բղիխեալ անհատաբար, ընդ Նմին յաււտ մշտնջենաւոր փառակից Որդւոյն:	Dziś święci ojcowie patriarchowie zgromadzeni razem ustanowili na mocy dekretu podstawy wiary [oparte] na fundamencie apostołów i proroków. Dziś święci ojcowie patriarchowie ogłosili Słowo, które było na początku, zrodzone przed wiekami z Ojca, w sposób niewysłowiony, Stwórcę wieków według natury, współistotnego Ojcu, współistotnemu Duchowi. Dziś święci ojcowie patriarchowie wyznali Ducha Prawdy, który od Ojca pochodzi, wychodzącego przedwiecznie z Niego nierozdzielnie, współwiecznego i równego w chwale Synowi.
Ժողովեալ սուրբ հայրապետքն հրաւիրմամբ Հոգւոյն Սրբոյ՝ վերստին հաստատեցին զառաքելական քարոզութիւնն ի վերայ վիմի հաւատոյ հիման սուրբ Եկեղեցւոյ: Որք զհնու Հոգւոյն Սրբոյ արիաբար պատերազմեալք՝ վանեցին զընդդիմամարտ մոլութիւն հերձուածողացն, որպէս հովիւքն քաջք հերքեցին զգայլսն ի հօտէ զառանց:	Zgromadzeni święci ojcowie patriarchowie, przez wezwanie Ducha Świętego, ponownie utwierdzili apostołską naukę [opartą] na opoce wiary – fundamencie Kościoła świętego. Którzy uzbrojeni w Ducha Świętego, mężnie walcząc, odrzucili przeciwstawne błędy heretyków, jak dzielni pasterze odpędzili wilki od stada jagniąt.
Եւ զհաւատս ճշմարիտս Սուրբ Երրորդութեանն ընդհանուր քարոզեցին յԵկեղեցիս ուղղափառաց՝ հաւատալ ի Հայր եւ յՈրդի եւ յԱմենասուրբ Հոգի:	I prawdziwą wiarę w Świętą Tróję wspólnie głosili w Kościołach prawowiernych: wiarę w Ojca i w Syna, i w Najświętszego Ducha.

W powyższych tekstach godziny nocnej na pierwszy plan wysuwa się zasługa Ojców w utwierdzeniu właściwej nauki. Ojcowie soborowi są określani w ormiańskiej hymnografii „patriarchami”. Termin ten pierwotnie nie odnosił się tylko do biskupów Rzymu czy Aleksandrii, ale mógł być używany również jako zaszczytne określenie, które można było nadać każdemu biskupo-

wi²⁹ i zapewne w takim znaczeniu został on użyty w hymnie, co ma za zadanie podkreślić zasługi biskupów zebranych w Nicei dla Kościoła powszechnego. W tekście zaakcentowana jest też asystencja Ducha Świętego na soborze – to właśnie pod natchnieniem i mocą Ducha Świętego uczestnicy soboru byli zdolni odeprzeć herezje i wyznać prawowierną doktrynę.

Na uwagę zasługuje też charakterystyczny dla liturgii ormiańskiej poetycki styl: Ojcowie soborowi „uzbrojeni w Ducha Świętego, mężnie walcząc, odrzucili przeciwstawne błędy heretyków” i „jak dzielni pasterze odpędzili wilki od stada jagniąt”. Teksty przedstawiają obraz Ojców soborowych jako troskliwych pasterzy, prowadzonych natchnieniem Ducha Świętego, który jednocześnie staje się przez to gwarantem ortodoksji proklamowanych przez nich prawd. Hymn ten ma zatem za cel wzbudzić u wiernego zaufanie do autorytetu nauczycielskiego Kościoła, nad którym czuwa Boska Opatrzność.

Należy też zauważyć, że w hymnach przemieszane są wątki z różnych soborów powszechnych, gdyż służą one jako teksty wspólne dla wspomnień świętych Ojców soborowych. Do soboru nicejskiego odnoszą się te fragmenty, które mówią o przedwiecznym Słowie pochodzącym od Ojca. Z kolei fragmenty dotyczące Ducha Świętego odwołują się do soboru konstantynopolitańskiego, na którym Ojcowie rozwinęli w *Credo* doktrynę pneumatologiczną.

Podobnie prawdy te wyrażają hymny jutrzni, z których pierwszym jest *Harc* (dosł. „Ojców”), którego nazwa pochodzi od pieśni trzech młodzieńców w piecu ognistym (Dn 3,52)³⁰:

²⁹ Adrian Fortescue. 1911. Patriarch and Patriarchate. W *The Catholic Encyclopedia*. T. 11. New York: Robert Appleton Company.

³⁰ Żamakargowt'iwn ekeġec'woy Hayastaneayc' ěst kargaworowt'ean srboc' t'argmanċac' ew ayloc' srboc' harc' meroc'. 1879, 728–729; Šarakan Hogewor ergoc' Sowrb ew Owġġap'ar Ekeġec'woys Hayastaneayc'. 1997, 715–717; Начзєнс. 2017. *Шаракан. Каноны и гимны Армянской Церкви*, 20.

Որ էիր յառաջ քան գլաւիտեանս, անսկիզբն Որդի, ի յերկնից կամաւ Հօր իջեր ի փրկութիւն աշխարհի, օրհնեալ ես, Տէ՛ր Աստուած հարցն մերոց: Որ զանճառելի ծածկեալ խորհուրդ անպարագիր Աստուածութեանդ հարսին Եկեղեցւոյ ցուցեր ի ձեռն սուրբ հայրապետացն, օրհնեալ ես, Տէ՛ր Աստուած հարցն մերոց: Որ իմանալի աստուածային ծագմամբ ի շնորհաց Հոգւոյդ լցեալք՝ լցին գոհեգերս հաւատով Երրորդութեանդ, օրհնեալ ես, Տէ՛ր Աստուած հարցն մերոց:	Ty, który byłeś przed wiekami, bez po- czątku, Synu, z niebios z woli Ojca zstą- piłeś dla zbawienia świata, błogosławio- ny jesteś, Panie Boże ojców naszych. Ty, który przez świętych ojców patriarchów objawiłeś oblubienicy Kościołowi nie- pojętą, zakrytą tajemnicę Twego niewy- słowionego Bóstwa, błogosławiony je- steś, Panie Boże ojców naszych. Ty, który nappełniłeś świat wiarą w Tróję Świętą przez Boskie pochodzenie i łaski Ducha Świętego, dane tym, którzy Nim zosta- li napelnieni, błogosławiony jesteś, Panie Boże ojców naszych.
Եկայք, լուսաւորեալ ժողովուրդք հեթանոսաց, ի ձեռն լուսափայլ բղիսման յորդառատ վտակաց բանի երանելի հայրապետացն օրհնեցէ՛ք եւ բա՛րձր արարէք զՀայրն երկնաւոր: Որք զանհասանելի տնօրէնութիւն, ներգործեալ Բանին յաշխարհ, ծանուցին տիեզերաց՝ անհաս գոլով արարածոց, օրհնեցէ՛ք եւ բա՛րձր արարէք զԲրիստոս Թագաւորն:	Przybądźcie narody pogańskie oświecone za sprawą promiennego wypływu obfi- tych strumieni Słowa przez błogosławio- nych Ojców patriarchów, błogosław- cie i wywyższajcie Ojca Niebieskiego. Ci, którzy ogłosili niedołężnemu z natu- ry stworzeniu niepojęty plan zbawienia, urzeczywistniony przez działanie Słowa w świecie, błogosławcie i wywyższajcie Chrystusa, Króla.
Որք հրաշալի գորութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ զխաւարն անգիտութեան յաշխարհէ փարատեցին եւ ուղիղ հաւատոյ հիմամբ հաստատեցին զԵկեղեցի, քահանայք եւ պաշտօնեայք, օրհնեցէ՛ք եւ բա՛րձր արարէք Սուրբ զՀոգին նշմարտութեան:	Ci, którzy cudowną mocą Ducha Świę- tego rozproszyli ciemność niewiedzy w świecie i na fundamencie prawdziwej wiary utwierdzili Kościół, kapłani i słu- dzy, błogosławcie i wywyższajcie Świę- tego Ducha Prawdy.

Teksty pierwszego hymnu jutrzni podkreślają pośrednictwo Ojców soboro-
wych w ogłaszaniu prawdy objawionej: „Ty, który przez świętych ojców patriar-

chów objawiłeś oblubienicy Kościołowi niepojętą, zakrytą tajemnicę Twego niewysłowionego Bóstwa (...) Ci, którzy cudowną mocą Ducha Świętego rozproszyli ciemność niewiedzy w świecie i na fundamencie prawdziwej wiary utwierdzili Kościół”. Bóg w swojej niezmierzonej Opatrzności ukazuje prawdę wiary w głębszym świetle przez ręce Ojców soborowych – są oni narzędziem Boga w pogłębianiu refleksji nad objawieniem. Są to cenne załączki teologii asystencji Ducha Świętego w rozwoju refleksji teologicznej Kościoła oraz działania Bożej Opatrzności w historii. Kościół w tych tekstach liturgicznych ukazuje wiarę w to, że Bóg czuwa nad rozwojem doktryny i nie dopuści w swojej opiece nad Kościołem, aby ten uległ herezji czy przyjął błąd.

Kolejnym szarakanem przepisany na wspomnienia świętych Ojców soborowych jest hymn *Woghormia* (Zmiłuj się), który następuje po Ps 51³¹:

Աստուածային Ճառագայթ, որ ի Հօրէ մեզ ծագեցար եւ լուսովդ Քո լցեր գտիեգերս ի ձեռն սուրբ հայրապետացն, աղօթիւք unցա, Քրիստո՛ս, ողորմեա՛ մեզ:	Boski Promieniu, który od Ojca ku nam zajaśniałeś i Twoim światłem napełniłeś Wszechświat przez ręce świętych ojców- -patriarchów, przez ich modlitwy, Chry- ste, zmiłuj się nad nami.
Որք անբաժանելի գմիութիւն Երրորդութեանդ ընդհանուր քարոզեցին ուղղափառ դաւանութեամբ, աղօթիւք unցա, Քրիստո՛ս, ողորմեա՛ մեզ:	Ci, którzy niepodzielną jedność Two- jej Trójcy powszechnie ogłosili w prawo- wiernym wyznaniu, przez ich modlitwy, Chryste, zmiłuj się nad nami.
Եւ զանճառելի տնօրէնութեանդ Քո խորհուրդ ուսուցին ազգի մարդկան գերագոյն քան զբնութիւնս. աղօթիւք unցա, Քրիստո՛ս, ողորմեա՛ մեզ:	I niewysłowiony zamysł Twojej Boskiej Tajemnicy objawili rodzajowi ludzkie- mu, wznioślejszy niż natura; przez ich modlitwy, Chryste, zmiłuj się nad nami.

W tej części na pierwszy plan wysuwa się element wstawienniczy. Oprócz podkreślenia roli Ojców w przekazie doktryny (tak jak w poprzednich hymnach), na końcu każdego zwrotu jest zawarta prośba do Chrystusa o zmiłowanie za przyczyną modlitw świętych Ojców. Podkreśla się także rolę świętych Ojców

³¹ Ճամակարգովիւն եկեղեց'ւոյ Հայաստանայե' շտ կարգաւորովեան սրբոց' տ'արմանա՛ց' Եւ
այլոց' սրբոց' հարց' մերոց'. 1879, 729–723; Տարան Հոգեւոր Երգոց' Տօրբ Եւ Օղգաբ'ա՛ր
Եկեղեց'ւոյս Հայաստանայե'. 1997, 717.

w przekazie prawdziwej wiary. To przez ich ręce Chrystus (Boski Promień) nappełnił świat światłem wiary. Obecna jest także teologia apofatyczna poprzez takie terminy, jak „niewysłowiony zamysł Twojej Boskiej Tajemnicy, wznioślejszy niż natura” – wskazują one na niemożność człowieka w dotarciu do poznania w pełni istoty Bożej.

Po kolejnej sekcji psalmów, która rozpoczyna się od Ps 148, ma miejsce hymn *Der hergnic* (Pana z niebios)³²:

Հանդիսացեալք ընդ երկնայնոցն՝ այսօր տօնեմք զյիշատակ սուրբ հայրապետացն, որք զաստուածային առատապէս առընկալեալ շնորհաց բաշխումն՝ ընդհանուր ծառայեցին յեկեղեցիս արդարոց. օրհնեցէ՛ք զՏէր ընդ անմարմնոցն դասսն:	Wspólnie z niebiańskimi zastępami dziś obchodzimy wspomnienie świętych ojców-patriarchów, którzy obficie przyjęli Boskie łaski, rozdzielili je na wszystkich sprawiedliwych w Kościele. Błogosławcie Pana wraz z chórami bezcielesnymi.
Որք բանիւ զանճառելի տնօրէնութիւն Բանին Հօր քարոզեցին եւ լուսով իմանալեաւ զարդարեցին զտիեզերս ի շնորհս պանծալիս երկնաձիր պարգևացն, օրհնեցէ՛ք զՏէր ընդ անմարմնոցն դասսն:	Którzy ogłosili słowem niewysłowione Słowo Ojca i światłem poznania upiększyli Wszechświat dzięki łasce chwalebnych niebiańskich darów otrzymanych łask. Błogosławcie Pana razem z chórami bezcielesnymi.
Որք անճնաւոր զեութիւն Բոյսեցելոյն ի Հօրէ Հոգւոյն Սրբոյ դաւանեցին եւ նոյնազոյ բնութեամբ Հօր եւ Որդւոյ հաւասարեալ՝ անորիշ բաժանմամբ, համազոյ միութեամբ, օրհնեցէ՛ք զՏէր ընդ անմարմնոցն դասսն:	Którzy wyznali osobę Ducha Świętego, pochodzącego od Ojca (i Syna)³³, współistotnego z Ojcem i Synem w jednej naturze, równego w naturze, bez różnicy i podziału w jedności współistnienia, błogosławcie Pana wraz z chórami bezcielesnymi.

³² Ճamakargowt' iwn ekeğec' woy Hayastaneayc' ěst kargaworowt' ean srboc' t' argmančac' ew ayloc' srboc' harc' meroc'. 1879, 730; Šarakan Hogewor ergoc' Sowrb ew Owğğap' ar Ekeğec' woys Hayastaneayc'. 1997, 718–719.

³³ Dodatek „i Syna” występuje tylko w ormiańsko-katolickich księgach.

Այսօր անպատում գերազարդեալ փառօր պայծառացաւ սուրբ Եկեղեցի բարձրաձայն հնչմամբ աւետարանչացն Միոնի՛ յառազաստ հրաւիրելով զմանկունս երկնաւոր Փեսային. օրհնեցէ՛ք զՏէր ընդ անմարմնոցն դասսն:	Dziś jaśniej Świąty Kościół ozdobiony niewysłowioną, wielką chwałą, przez donośne brzmienie głosicieli dobrej nowiny Syjonu, zapraszając dziewice do Sali weselnej oblubieńca niebieskiego, błogosławcie Pana wraz z chórami bezcielesnymi.
---	---

Hymn *Der hergnic* podkreśla jedność świętowania Kościoła pielgrzymującego i tryumfującego. Wspomnienie świętych Ojców jest obchodzone wraz ze wszystkimi siłami niebieskimi; pod koniec każdego z wersów hymn zwraca się do Ojców z wezwaniem do błogosławienia Pana wraz z chórami anielskimi.

Po raz kolejny też poszczególne strofy szarakanu odwołują się do różnych soborów. Do Nicei przyporządkować należy drugą strofę, mówiącą o patriarchach, którzy „słowem głosili niewypowiedziane Słowo Boga i światłem poznania udekorowali Wszechświat”. Znowu pojawia się charakterystyczna dla ormiańskiego obrządku poezja teologiczna, zawierająca się w grze słów „słowem ogłosili Słowo”. Boski Logos został na Nicei wyrażony w ludzkiej mowie, w greckich terminach filozoficznych. Był to swoisty kamień milowy dla rozwoju teologii; decyzja o włączeniu do dyskursu o Bogu pojęć zaczerpniętych spoza Pisma Świętego uczyniła chrześcijaństwo religią otwartą na inkulturację. Słowo o Logosie powinno być przekazywane w sposób żywy, aby pozostało aktualne w swej treści³⁴. To otwarcie na żywe słowo, pokazujące geniusz Ojców, podkreślone jest w powyższym tekście liturgicznym. Ich mądrość nie jest jednak zasługą ich samych, lecz łaski Ducha Świętego.

Ponadto charakter hymnu jest tryumfalny i majestatyczny, co wyraża się w takich zwrotach, jak: „dziś jaśniej Świąty Kościół ozdobiony niewysłowioną, wielką chwałą” i „wspólnie z niebiańskimi zastępami, dziś obchodzimy”. Sobór w Nicei jest tu przedstawiany jako zwycięstwo Chrystusa i Kościoła, język użyty w tych tekstach jest podobny do apokaliptycznych wizji tryumfalnego powrotu Chrystusa, pełnego potęgi i chwały. Ma to podkreślać doniosłość i znaczenie pierwszego soboru powszechnego oraz jego dokonania.

³⁴ Marek Pyc. 2011. „Symbol nicejski w procesie kształtowania się wiary w Jezusa Chrystusa”. *Roczniki Teologii Dogmatycznej* 3 (58): 249–253.

Najbardziej rozbudowany jest jednak hymn *Mangunk* (Słudzy), który następuje po Ps 112³⁵. Oprócz pochwały świętych Ojców, zawiera on też pewne interesujące szczegóły, których brak we wcześniejszych utworach³⁶:

Ո՛վ հրաշալի նախահարք՝ միշտ յաղթողք ի մարտի, որք գումարեցայք ի Նիկիայ գումար, դա՛սք երջանիկ դիտողացդ եգաբանից, որք մաքրեցիք գորոմն ապականիչ, սահմանեցիք տառս կանոնականս համանգամայն ազանց:	O, wspaniali praojcowie, zawsze zwycię- scy w walce, wy, którzy zebraliście się na Soborze w Nicei, błogosławiony zastę- pie waszych uważnych strażników [wia- ry], którzy oczyściliście z obcych herezji, ustanowiliście kanoniczne reguły, całko- wicie czyste, bez skazy.
Տեսի ես յայնմ ատենի Բան ծագեալ ի Հօրէ. Դաւանի ծնունդ եւ ոչ արարած, միշտ համագոյակից ընդ Հօր եւ Հոգւոյն. Եւ լուսազարդ բանիւք հերքեալ զհերձուածս՝ նզովեցին զԱրիոս եւ զադանդն իւր պիղծ:	Ujrzałem w owym czasie Słowo zrodzo- ne z Ojca, wyznane jako zrodzone, a nie stworzone, zawsze współistotne z Ojcem i Duchem, i świetlistymi słowami obalo- no rozłamy. Potępiono Ariusza i jego plu- gawą herezję.
Արմատ անիծից կրկին ընծիւղեալ Մակեդոն հայհոյիչ՝ գայլ ապականիչ յարձակեալ, խողխողէր զընտիրսն ի հօտէ՝ զառանց եւ զահալէժ ցնդմամբ խարդաւանեալ ի վիհն. Նզովեցին զՄակեդոն՝ զհայհոյիչ լեզուն:	Z przeklętego korzenia ponownie wy- puścił pęd Macedoniusz bluźnierca, wilk niszczyciel, który napadł i rozszarpy- wał wybranych ze stada jagniąt, [jednak] zwiedzony zniknął, strącony w otchłań. Potępili Macedoniusza i bluźnierczą jego mowę.
Եւս ի յեզանալ հանդիսին հերքեցին զչար հերձուածսն եւ դաւանեցին Սուրբ զՀոգին՝ ելող ի Հօրէ, Էակից Որդւոյ եւ կենդանարար ազանց բոլորեցունց. նզովեցին զՄակեդոն՝ զհայհոյիչ լեզուն:	I gdy zakończył się sobór, odrzucili zło herezji i wyznali Ducha Świętego, któ- ry pochodzi od Ojca, współistotnego Sy- nowi, życiodajnego; ustanowili wolny od błędu dogmat. Potępili Macedoniusza i bluźniącą jego mowę.

³⁵ Haczenc. 2017. *Շարական. Каноны и гимны Армянской Церкви*, 21.

³⁶ *Žamakargowt'iwn ekeğec'woy Hayastaneayc' ësť kargaworowt'ean srboc' t'argmančac' ew ayloc' srboc' harc' meroc'.* 1879, 731; *Šarakan Hogewor ergoc' Sowrb ew Owğğap'ar Ekeğec'woys Hayastaneayc'.* 1997, 719–720.

Բանն թանձրանայ ի մարմնի, մարմնանայ Անմարմինն՝ միացեալ բնութեամբ ի յերկուց, ախտակրեալ ի վերայ քառաթել խաչին եւ վերառեալ ի թաղմանէ անապական. նզովեցին զՆեստոր եւ զաղանդն իւր պիղծ:	Słowo zgęstniało w ciele, bezcieles- ny stał się ciałem, zjednoczony w natu- rze dwóch, cierpiący na czteroramiennym krzyżu i wskrzeszony z grobu nieznisz- czalnie. Potępili Nestoriusza i jego pluga- wą herezję.
---	--

Hymn rozpoczyna wezwanie do świętych praojców; w tradycji ormiańskiej tym terminem określa się starotestamentalnych patriarchów³⁷. Tutaj jednak termin ten odnosi się do biskupów zebranych na soborze – taki zabieg ma zapewne za zadanie ukazać ciągłość pomiędzy świętymi Starego i Nowego Przymierza, podobnie jak wyraża się to poprzez nawiązanie do liczby 318, o czym już była mowa.

Po raz pierwszy też oprócz głównej roli soboru, jaką jest potępienie herezji i wykładnia zdrowej nauki, pojawia się nawiązanie do soborowych kanonów – „ustanowiliście kanoniczne reguły”. Sobory, oprócz kwestii doktrynalnych, normowały także życie dyscyplinarne i liturgiczne Kościoła.

Każda z następnych zwrotek hymnu odnosi się do kolejnego soboru – nicejskiego, konstantynopolańskiego i efeskiego. W przypadku Nicei znowu pojawia się wyznanie prawdy wiary: „Ujrzałem w owym czasie Słowo zrodzone z Ojca, wyznane jako zrodzone, a nie stworzone, zawsze współistotne z Ojcem i Duchem”. Po raz pierwszy jest tu też wymieniony z imienia Ariusz wraz ze swoją herezją, określaną jako „plugawa”.

Sahak Djemdjemian uważa, że hymn „O wspaniali praojcowie” jest najstarszym elementem hymnografii na święta soborów. Różni się on od pozostałych wyraźnym elementem konfrontacyjnym, gdyż oprócz pochwały Ojców w ich dziele głoszenia prawowiernej doktryny, zawiera także imienne potępienia i inwektywy skierowane do heretyków wyklętych na pierwszych soborach (Ariusza, Macedoniusza i Nestoriusza). Zdaniem badacza świadczy to o tym, że hymn jest rezultatem teologicznych potyczek i walk z panującymi ówczesznie herezjami³⁸.

W niektórych szarakanach po hymnie „O wspaniali praojcowie” przypisany jest jeszcze dodatkowy hymn „Z Trójcy świętej”³⁹. Występuje on też w ormiań-

³⁷ Ըիսական օրաց'ոյց'. 2025, 87.

³⁸ Sahak Djemdjemian. 1970. „Jeřagir řaraknoc'nerë ew anonc' kanonnerë”. Pazmaveb 1–3. Wenecja: St. Lazare, 28–29.

³⁹ Զամակարցո՛ւտն եկեղեց'ոյ Hayastaneayc' ęst kargaworowt'ean srboc' t'argmančac' ew ayloc' srboc' harc' meroc'. 1879, 802.

skokatolickim brewiarzu używanym przez zakon mechitarzystów. Co warte uwagi, jest to jedyny hymn, który przypisany został do święta 318 Ojców i nie jest używany wraz z pozostałymi tekstami w święta Ojców soboru konstantynopolańskiego i efeskiego⁴⁰. Oprócz wspomnienia 318 Ojców, szarakan ten jest też częścią hymnu *Orhnutjun* godziny nocnej na szósty ton niedzieli⁴¹.

Ի սուրբ Երրորդութենէ ծանեալ ըզՏէր մեր Հիսուս Քրիստոս ըզԲանն Աստուած. որ ի ծոցո Հօր յառաջ քան գիաւիտեանս Որդի. փառաւորեմք որ եկիր ի փրկել զարարածս քո:	Z Trójcy Świętej poznaliście Pana nasze- go Jezusa Chrystusa, Słowo Boga, któ- re w łonie Ojca współistniało przed wie- kami jako Syn. Uwielbiamy Tego, który przyszwał zbawić swoje stworzenia.
Անճառ տնօրէնութեամբ ի միշտ կուսէն զանիծիցն բարձեր ըզդատապարտութիւն. եւ կամաւոր խաչելութեամբ քո Տէր կեանս շնորհեցեր անոխակալ փրկիչ. առաւել վերօրինեմք եւ երկրպագեմք. որ ուրապութիւնդ եւ երկնի եւ երկրի Քրիստոս թագաւոր:	Przez niewysłowione Wcielenie z zawsze Dziewicy zdjąłeś przekleństwo przod- ków – wyrok potępienia, a przez dobro- wolne ukrzyżowanie, o Panie, udzieli- łeś życia, niewzruszony Zbawicielu. Tym bardziej wielbijmy i oddajmy pokłon To- bie, który jesteś pełnią wszystkiego – nie- ba i ziemi, o Chryste Królu.
Ապաւինիմք ի քո բարեխօսութիւնդ Աստուածածին Մարիամ, մայր Տեառն եւ կոյս սուրբ. Հառն երկնից եւ դուռն կնքնեալ. գոր մարգարէն ետես:	Ufamy Twojemu wstawiennictwu, Bo- gurodzico Maryjo, Matko Pana i Święta Dziewico. Oblubienico niebios i pieczę- cią zapieczętowana bramo, którą prorok widział.

Hymn ten wyróżnia się na tle hymnografii święta brakiem odniesienia do 318 Ojców. Jest za to hymnem chrystologicznym i podkreśla Wcielenie oraz preegzystencję Syna Bożego. Wysławia on zatem prawdy wiary ogłoszone w *Credo* nicejskim. Utwór kończy się odwołaniem do wstawiennictwa Dziewi-

⁴⁰ Zob.: *Žamakargowt' iwn ekeğec' woy Hayastaneayc' ēst kargaworowt' ean srboc' t' argmančac' ew ayloc' srboc' harc' meroc'*. 1879, 802.

⁴¹ *Žamakargowt' iwn ekeğec' woy Hayastaneayc' ēst kargaworowt' ean srboc' t' argmančac' ew ayloc' srboc' harc' meroc'*. 1879, 313. Hymnografia ormiańska wzorem bizantyjskiej jest podzielona na osiem tonów (głosów); zob.: Haczenc. 2017. *Շարական. Каноны и гимны Армянской Церкви*, 26.

cy Maryi, co często występuje w ormiańskiej hymnografii, zwłaszcza w godzinie nocnej⁴².

Jeśli chodzi o nieszpory, to nie posiadają one własnej hymnografii i powtarza się w nich hymn *Der hergnic* z jutrzni⁴³. Natomiast w liturgii eucharystycznej jedynymi częściami zmiennymi są *žammamod* (introit), szarakan *džaszu* i czytania. *Žammamod* przepisany na święto 318 Ojców ma następującą treść⁴⁴:

Չհայրապետականն զարդարեցեր աթոռ ի յերկրի, զառաքելական առեր զպատիւ յերկնուստ, ծառայ Քրիստոսի, ո՛վ երանելիդ ի հարս սուրբ հայրապետ: Զանգի քո վարդապետութեանդ սերմունք՝ բարեպաշտութեան բուսուցին հասկս՝ ուրախութեան պտուղ հատուցանելով եւ հաւատացելոցս փրկութիւն շնորհելով. վասն որոյ բարեխօսեա՛ւ առ Տէր վասն անձանց մերոց:	Patriarszy tron przyozdobiłeś na ziemi, a apostolską otrzymałeś chwałę z niebios, sługo Chrystusa, błogosławiony w chwa- le, święty patriarcho. Albowiem ziarna Twojej nauki wydały kłosa pobożności, przynosząc owoc radości i darując zba- wienie wierzącym. Dlatego módl się do Pana za nasze dusze.
---	--

Introit różni się od hymnów używanych w liturgii godzin i jest on wspólnym tekstem na wspomnienie świętego patriarchy lub biskupa⁴⁵. Zauważyć można w nim pewne podobieństwo do wcześniejszych utworów, gdyż tekst wychwala świętego patriarchę, którego nauczanie owocowało wśród wiernych zbawieniem i wydało swój plon. Podobnymi zwrotami opisują Ojców soborowych hymny z liturgii godzin. Różnica jest jednak w tym, że w introicie występuje liczba pojedyncza, więc widać, że jest on zapożyczony ze wspomnienia jednego świętego. Liturgia ormiańska nie wykształciła zatem osobnego introitu na wspomnie-

⁴² Zob.: *Žamakargowt' iwn ekeğec' woy Hayastaneayc' ěst kargaworowt' ean srboc' t' argmančac' ew ayloc' srboc' harc' meroc'*. 1879, 297–326; Haczenc. 2017. *Սարական. Каноны и гимны Армянской Церкви*, 501–527.

⁴³ *Žamakargowt' iwn ekeğec' woy Hayastaneayc' ěst kargaworowt' ean srboc' t' argmančac' ew ayloc' srboc' harc' meroc'*. 1879, 731.

⁴⁴ *Čašoc' A-B*, HyCatholic (22.04.2025). https://hycatholic.ru/biblio/lectionary/ՃԱՇՈՑ_Ա-Բ.pdf.

⁴⁵ Tego samego introitu używa się m.in. na święto św. Jakuba z Nisibis, św. Atanazego i Cyryla Aleksandryjskiego czy św. Ignacego Antiocheńskiego. W ciągu roku liturgicznego występuje on aż w 32 formularzach; zob. *Čašoc' A-B*, HyCatholic (22.04.2025). https://hycatholic.ru/biblio/lectionary/ՃԱՇՈՑ_Ա-Բ.pdf.

nia Ojców soborów powszechnych, chociaż prezentuje w tym zakresie bogatą hymnografię.

Szarakan *Dżaszu* śpiewany w trakcie Boskiej Liturgii pochodzi ze święta 72 uczniów Chrystusa⁴⁶. Z jednej strony więc, podobnie jak introit, wywodzi się z innego święta, jednak umiejscowienie w tym dniu hymnu ze wspomnienia 72 uczniów spełnia zapewne specjalną rolę – ukazuje właśnie ciągłość pomiędzy wiarą apostołską a wiarą Kościoła, pomiędzy językiem biblijnym a językiem teologicznym używanym przez Ojców. Odniesienie słów wychwalających uczniów Chrystusa do świętych patriarchów ukazać ma głęboki, ponadczasowy związek wiary – wiara Ojców pierwszych soborów jest taka sama jak wiara apostołów, jednak wyrażona jest innym językiem, który pogłębia refleksję nad jej prawdami.

W porównaniu do hymnografii liturgii godzin, ormiańska liturgia eucharystyczna jest jednak znacznie uboższa i nie wykształciła tekstów własnych, które byłyby przypisane tylko do wspomnień Ojców soborów powszechnych. Do motywu święta nawiązuje jednak w pewien sposób dobór czytań.

Czytania liturgiczne przypisane na wspomnienie 318 Ojców pochodzą z Hbr 12,1-7 (zachęta do wytrwałości w wierze oraz podkreślenie Bóstwa Chrystusa) oraz z J 14,25-31 (posłannictwo Ducha Świętego)⁴⁷. Ewangelia ze wspomnienia wpisuje się w teksty liturgii godzin, mówiące o asystencji Ducha Świętego dla Ojców soborowych. Jest to spełnienie obietnicy, którą Chrystus dał swoim Apostołom: „A Poczieszyciel, Duch Święty, którego Ojciec pośle w moim imieniu, On was wszystkiego nauczy i przypomni wam wszystko, co Ja wam powiedziałem” (J 14,26-27). W liturgii Kościoła apostołskiego pojawia się także krótkie czytanie z Ez 44,23-24⁴⁸, które w tym kontekście jest określeniem uniwersalnego zadania Ojców soborowych: zdefiniowanie co jest zdrową doktryną, a co herezją, oraz pouczenie o tym wiernych.

⁴⁶ 6 сентября 2014 г. Суббота День памяти 318 отцов Первого Вселенского Собора в Никее (325 г.) (10.05.2025).

⁴⁷ Çisakan ɔrac’oyuc. 2025, 97; 6 сентября 2014 г. Суббота День памяти 318 отцов Первого Вселенского Собора в Никее (325 г.) (10.05.2025). <https://www.sacredtradition.am/Calendar/zham.php?NM=0&iM=110406&iL=1&ymd=20140906>.

⁴⁸ 6 сентября 2014 г. Суббота День памяти 318 отцов Первого Вселенского Собора в Никее (325 г.) (10.05.2025). <https://www.sacredtradition.am/Calendar/zham.php?NM=0&iM=110406&iL=1&ymd=20140906>. „I mają pouczać lud mój o różnicy pomiędzy tym, co święte, a tym, co nie-święte, a także o różnicy pomiędzy tym, co nieczyste, a tym, co czyste. W wypadkach spornych mają oni zasiadać w sądzie i mają rozstrzygać według moich ustaw. Mają oni przestrzegać moich praw i moich nakazów we wszystkie moje święta i zachowywać moje szabaty”.

3. Podobieństwo do hymnografii bizantyjskiej

W ormiańskich tekstach liturgicznych Ojcowie soboru nicejskiego są zatem przedstawiani jako strażnicy wiary, którzy pod opieką i z asystencją Ducha Świętego wyłożyli wiernym prawowierną naukę oraz potępił herezję Ariusza. W tekstach podkreślona jest też chrystologiczna doktryna o współistotności Ojca i Syna, zawarta w nicejskim wyznaniu wiary. Podobną tematykę hymnów liturgicznych można odnaleźć w liturgii bizantyjskiej⁴⁹, w której wspomnienie świętych Ojców soboru nicejskiego ma miejsce w niedzielę po Wniebowstąpieniu Pańskim⁵⁰. Dokładny czas powstania tych utworów nie jest znany, jednak księgi liturgiczne z IX i X w. już je zawierają⁵¹. Placide De Meester wyróżnia trzy główne tematy bizantyjskiej hymnografii poświęcone soborowi nicejskiemu; zwycięstwo cnoty nad błędem, chwała Ojców soborowych, którzy wyznali boskość Zbawiciela, oraz przestroga skierowana do wiernych, aby pozostali wierni nicejskiemu wyznaniu wiary⁵². Motywy przewodnie tych hymnów są zbliżone zatem do omawianych utworów liturgii ormiańskiej. Charakterystyczne jest też, że w bizantyjskiej hymnografii liturgii godzin również pojawia się imienne potępienie heretyków, a także pewien ogólny charakter tekstów, które nie ograniczają się tylko do odniesień do soboru nicejskiego, ale też do późniejszych soborów, przez co mogą być użyte nie tylko na wspomnienie 318 Ojców⁵³.

⁴⁹ Przykładowo: bizantyjski hymn z wielkich niesporów zawiera podobne treści, co analizowany ormiański hymn *Mangunk* w jutrzni: „Przed gwiazdą poranną z łona zostałeś zrodzony z Ojca bez matki przed wiekami, a jeśli Ariusz nazywa cię stworzonym i w ten sposób nie wychwala cię jako Boga, śmiało i bezmyślnie utożsamiając ciebie, Stwórcę, z rzeczami stworzonymi, gromadzi w ten sposób dla siebie drwa wiecznego ognia. Ale Sobór w Nicei głosił, że ty, Panie, jesteś Synem Bożym, królującym z Ojcem i Duchem”; Έκ γαστρὸς ἐτέχθης πρὸ ἐωσφόρου, ἐκ Πατρὸς ἀμήτωρ πρὸ τῶν αἰώνων, κἂν Ἄρειος κτίσμα σε, καὶ οὐ Θεὸν δοξάζῃ, τόλμῃ συνάπτων σε τὸν κτίστην, τοῖς κτίσμασιν ἀφρόνως, ὅλην πυρὸς τοῦ αἰωνίου, ἐαυτῷ θησαυρίζων· ἀλλ’ ἡ σύνοδος ἡ ἐν Νικαίᾳ, Υἱὸν Θεοῦ σε ἀνεκήρυξε, Κύριε, Πατρί καὶ Πνεύματι σύνθρονον; zob.: Πεντηκοστάριον χαρμύσυνον. 1883. Rzym, 333; Ephrem Lash. 2006. Byzantine hymns of hate. W *Bizantine Orthodoxies*. Red. Augustine Casiday, Andrew Louth. Routledge, 154; Galadza. 2022. “The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea”, 198.

⁵⁰ Umiejscowienie wspomnienia świętych Ojców w niedzielę po Wniebowstąpieniu nie jest przypadkowe w rycie bizantyjskim, lecz przez taki zabieg podkreśla teologiczne znaczenie dogmatu nicejskiego: Chrystus będąc prawdziwym Bogiem, wstąpił do nieba i zasiada w chwale po prawicy Ojca – jest zatem w pełni Bogiem; zob.: Πεντηκοστάριον χαρμύσυνον, Αποστολική Διακονία. 1959. Ateny, 181–182; Galadza. 2022. “The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea”, 205–206.

⁵¹ Galadza. 2022. “The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea”, 205–206.

⁵² Galadza. 2022. “The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea”, 206.

⁵³ Przykładowo: hymn *Apostolikón paradoxeon* podobnie do ormiańskiego hymnu *Mangunk* zawiera w sobie pochwałę Ojców, którzy ogłosili prawowierną naukę i słowa potępienia dla here-

D. Galadza zauważa, analizując hymnografię bizantyjską, że ze wzmianek o Ariuszu, Macedoniuszu i innych heretykach wynika, iż w hymnachs takich „święci ojcowie” przedstawiani są jako pewna ogólna grupa, zasłużona nie tylko decyzjami podjętymi w Nicei, ale także na późniejszych soborachs powszechnych – są to zatem hymny o charakterze ogólnym, które są używane na wspomnienia wszystkich soborachs powszechnych. Wpisuje się to w pewien popularny trend łączenia pierwszych soborachs ekumenicznych w jedną celebrację i formę upamiętniania⁵⁴. Podobne zjawisko występuje także w rycie ormiańskim, gdyż prawie wszystkie analizowane hymny są używane także na wspomnienia kolejnych soborachs powszechnych – konstantynopolitańskiego i efeskiego⁵⁵.

Podobnie jak w rycie bizantyjskim, niemożliwe jest dokładne określenie powstania liturgicznego wspomnienia soboru nicejskiego w ormiańskim kalendarzu liturgicznym. Jednak szarakany z XIII w. zawierają już hymnografię święta używaną po dziś dzień⁵⁶. Manuskrypty bizantyjskiej tradycji liturgicznej z VIII i IX w. wspominają pierwsze sobory w modlitwie eucharystycznej. Z kolei hymny używane do dzisiaj na wspomnienie 318 Ojcachs zawarte są już w księgachs z IX i X w.⁵⁷ Łącząc te dane z faktem, że w wiekach IX–XI nastąpiło pewne zbliżenie tradycji ormiańskiej i bizantyjskiej⁵⁸, co zaowocowało liturgiczną wymianą pomiędzy Kościołami w postaci m.in. pojawienia się w tradycji ormiańskiej stopnia subdiakonatu⁵⁹, można wysunąć hipotezę, że wspomnienie 318 Ojcachs również po-

zjarchachs wykłętych na kolejnych soborachs – od Ariusza aż do Sewera; „Staliście się stanowczymi strażnikami tradycji apostołskich, o święci Ojcowie: albowiem nauczając prawosławnej doktryny, że Trójca Święta jest współistotna, odrzuciliście na soborze bluźnierstwo Ariusza; po nim obaliliście Macedoniusza, przeciwnika Ducha, potępiiliście Nestoriusza, Eutychesa i Dioskorusa, Sabeliusza i bezprzywódczego Sewera. Proście, modlimy się, abyśmy, uwolnieni od ich błędu, mogli zachować nasze życie nieskalane w wierze”; Αποστολικὸν παραδόσεων, ἀκριβεῖς φύλακες γεγόνατε, ἅγιοι Πατέρες· τῆς γὰρ ἁγίας Τριάδος τὸ ὁμοούσιον, ὀρθοδόξως δογματίσαντες, Ἀρείου τὸ βλάσφημον, συνοδικῶς κατεβάλετε, μεθ’ ὃν καὶ Μακεδόνιον, πνευματομάχον ἀπελέγξαντες, κατεκρίνατε Νεστόριον, Εὐτυχέα καὶ Διόσκορον, Σαβέλλιόν τε καὶ Σεβήρον τὸν ἀκέφαλον, ὧν τῆς πλάνης αἰτήσασθε ῥυσθέντας ἡμᾶς, ἀκλήιδωτον ἡμῶν τὸν βίον, ἐν τῇ πίστει φυλάττεσθαι δεόμεθα. Πεντηκοστάριον χαρμόσυνον. 1883, 336; Lash. 2006. Byzantine hymns of hate, 155–156; Galadza. 2022. “The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea”, 213.

⁵⁴ Galadza. 2022. “The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea”, 213.

⁵⁵ Zob.: Զամակարցո՞ւիւն եկեղեց’ոյ Կայստանայս՝ շէտ կարգաւորո՞ւեան սրբո՞ւ տ’արցման՝ ա՞յլո՞ւ սրբո՞ւ հա՞րհ’ մեռո՞ւ. 1879, 724, 802, 1169.

⁵⁶ Sahak Djemdjemian. 1970. „Երբ արցարկո՞ւմ եմ անո՞ւն կանոնները”, 28–29.

⁵⁷ Galadza. 2022. “The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea”, 196, 206.

⁵⁸ Krzysztof Stopka. 2002. *Armenia Christiana. Unionistyczna polityka Konstantynopola i Rzymu a tożsamość chrześcijaństwa ormiańskiego (IV–XV w.)*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 89–93.

⁵⁹ Vardan Hacuni. 1919. *Hay çēsē*. Wenecja, 82–83.

jawiło się w Armenii za sprawą wpływów greckich. Za twierdzeniem takim przemawia też podobna tematyka hymnografii greckiej i ormiańskiej.

Podsumowanie

Obrządek ormiański należy do szerokiej grupy wschodnich obrządków, w których wykształciło się liturgiczne wspomnienie soboru nicejskiego. W tradycji ormiańskiej ma ono miejsce we wrześniu – w sobotę tydzień przed niedzielą Podwyższenia Krzyża Świętego i nosi nazwę święta 318 Ojców soboru nicejskiego. Akcent w tekstach liturgicznych położony jest na wychwalanie Ojców soborowych, którzy zaszczytnie określani są mianem patriarchów. Biskupi są tu przedstawieni jako narzędzia Ducha Świętego, którymi Boska Opatrzność posłużyła się, aby ukazać ludziom głębsze zrozumienie prawd wiary, a zwłaszcza (w kontekście Nicei) bóstwa Syna Bożego. Teksty te ukazują nieustanną, wierną troskę Bożej Opatrzności o swój Kościół, która nie pozwoli mu popaść w błędne nauki i doktryny, i która zawsze wyprowadzi go zwycięsko z walk z wszelkimi herezjami.

Teksty ormiańskie ze święta 318 Ojców wykazują pewne podobieństwo z tekstami bizantyjskimi. Biorąc pod uwagę sąsiedztwo obydwu tradycji oraz bizantyjskie wpływy liturgiczne na ryt ormiański, można uznać, że prawdopodobnie święto Ojców soboru nicejskiego przeniknęło do Armenii z Bizancjum. Liturgia ormiańska wykształciła jednak własną hymnografię świąt Ojców soborów powszechnych, co jest widoczne zwłaszcza w hymnach liturgii godzin. Teksty używane w trakcie Eucharystii są zaczerpnięte z innych świąt, jednak ich dobór też ukazuje pewną teologiczną ciągłość pomiędzy nauczaniem Apostołów a Ojcami soborowymi. Ormiańska hymnografia na święta soborów, poprzez odwoływanie się do starotestamentalnych patriarchów i apostołów, ma za cel ukazanie ciągłości pomiędzy nauczaniem zawartym w Piśmie Świętym a pogłębioną refleksją teologiczną nad prawdami wiary, dokonywaną na pierwszych soborach. Sama koncepcja święta Ojców soboru nicejskiego jest bardzo interesująca i wymaga dalszej refleksji oraz badań, zwłaszcza dla czytelnika wywodzącego się z tradycji zachodniej, która nie wykształciła osobnych form liturgicznych wspominających sobory powszechne.

Bibliografia

- Čašoc' A-B, HyCatholic (22.04.2025). https://hycatholic.ru/biblio/lectionary/ՃԱՇՈՑ_Ա-Բ.pdf.
Čisakan օրա՛րոյց՝, Patriark'owt'iwn Tann Kilikioy Kat'ogikē Hayoc'. 2025.

- Djemdjemian Sahak. 1970, „Jeřagir řaraknoc'nerë ew anonc' kanonnerë”. Pazmaveb 1–3. Wenecja: St. Lazare.
- Dokumenty Soborów Powszechnych*. 2001. Red. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras. T. 1. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Euzebiusz z Cezarei. 2021. *Życie Konstantyna*. Tłum. Teresa Wnętrzak. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Fischer-Wollpert Rudolf. 1996. *Leksykon papieży*. Tłum. Bernard Białecki. Kraków: Znak.
- Fortescue Adrian. 1911. Patriarch and Patriarchate. W *The Catholic Encyclopedia*, T. 11. New York: Robert Appleton Company.
- Galadza Daniel. 2022. “The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea”. *Eastern Theological Journal* 8 (2).
- Gavrilyuk Paul. 2021. The Legacy of the Council of Nicaea in the Orthodox Tradition. The Principle of Unchangeability and the Hermeneutic of Continuity. W *The Cambridge Companion to the Council of Nicaea*. Red. Young R. Kim. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gwynn David. 2021. Reconstructing the Council of Nicaea. W *The Cambridge Companion to the Council of Nicaea*. Red. Young R. Kim. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hacuni Vardan. 1919. *Hay çēsë*. Wenecja.
- Haczenc Sarkis. 2017. Шаракан. Каноны и гимны Армянской Церкви. Ереван: Printinfo.
- Kranian Andranik. 2001. *Hay çisakan pařtamwnk'ë*. Beirut.
- Kubiński Andrzej. 2012. Liturgiczna tradycja zwycięstwa pod Chocimiem (10.04.2025). <https://wila-now-palac.pl/pasaz-wiedzy/liturgiczna-tradycja-zwyciestwa-pod-chocimiem>.
- Lash Ephrem. 2006. Byzantine hymns of hate. W *Bizantine Orthodoxies*. Red. Augustine Casiday, Andrew Louth. Routledge.
- Meester Placido. 1925. Il concilio di Nicea nella liturgia e nell'iconografia dell'Oriente Cristiano. W *Bollettino per la commemorazione del XVI centenario del concilio di Nicea*. Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana.
- Ormanian Malachiasz. 2004. *Kościół Ormiański*. Kraków: Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne.
- Parvis Sara. 2006. *Marcellus of Ancyra and the Lost Years of the Arian Controversy, 325–345*. Oxford: Oxford University Press.
- Pyc Marek. 2011. „Symbol nicejski w procesie kształtowania się wiary w Jezusa Chrystusa”. *Roczniki Teologii Dogmatycznej* 3 (58).
- Smith Mark S. 2018. *The idea of Nicaea in the Early Church Councils, AD 431–451*. Oxford: Oxford University Press.
- Stopka Krzysztof. 2002. *Armenia Christiana. Unionistyczna polityka Konstantynopola i Rzymu a tożsamość chrześcijaństwa ormiańskiego (IV–XV w.)*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- řarakan Hogewor ergoc' Sowrb ew Owğğap'ar Ekeğec'woys Hayastaneayc'. 1997. Anteljas: Wydawnictwo Wielkiego Domu Cylicyjskiego.

Tankiani Melik. *Hayoc' ekeġec'ekan irawownkë, K'ristonēakan Dastiarakowt'ean Bažanmownk'* (brak daty i miejsca wydania).

Žamakargowt'iwn ekeġec'woy Hayastaneayc' ēst kargaworowt'ean srboc' t'argmančac' ew ayloc' srboc' harc' meroc'. 1879. Wiedeń: Mekhitarian Dbaran.

6 сентября 2014 г. Суббота День памяти 318 отцов Первого Вселенского Собора в Никее (325 г.) (10.05.2025). <https://www.sacredtradition.am/Calendar/zham.php?NM=0&iM=110406&iL=1&ynd=20140906>.

Πεντηκοστάριον χαρμόσυνον. 1883. Rzym.

Πεντηκοστάριον χαρμόσυνον, Αποστολική Διακονία. 1959. Ateny.